* १३–अथ ऋषिपञ्चमी-पूजाविधिः *

ऋषिपञ्चमी - पूजा मध्याह्न - व्यापिनी ग्राह्या । गङ्गायां वा नद्यादौ तडागे गत्वा पूर्वाऽभिमुखी भूत्वा आचारात् अपामार्गकाष्ठेन ३६० दन्तधावनं कुर्यात् । प्रथमतः प्रार्थना । आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजापशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते । इति मन्त्रेण संप्रार्थ्य अनेन मन्त्रेण दन्तधावनम् । मुखदौर्गन्धिनाशाय दन्तानां च विशुद्धये । ओजसे च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥ अनेन मन्त्रेण दन्तान् संशोध्य ३६० मृत्तिकालेपनस्नानादिकं च कृत्वा पञ्चगव्यं प्राश्य पूजां कृत्वा तत्रादौ संकल्पः । आचम्य । ॐ पूर्वसंकल्पसिद्धिरस्तु इति मासपक्ष - वारादीन् उल्लिख्य मम ऋतुसंपर्कजनितदोषपरिहारार्थं दीप - कलश-गणेशपूजनपूर्वकं अरुन्धती - सहित कश्यपादि - सप्तऋषिप्रीत्यर्थं ऋषिपूजनमहं करिष्ये । ततो दीप - कलश - गणेशादीन् संपूज्य अष्टदलं विलिख्य अष्टदलोपरि आवाहनादि क्रमेण पूजयेत् ॥ आवाहनम् । आगच्छन्तु महाभागश्चतुर्वेदपरायणाः ॥ यावत् पूजामहं कुर्वे कृपया सुस्थिरो भव । ध्यानम् ॥ मूर्तिब्रह्मण्यदेवस्य ब्रह्मण्यं तेजमुत्तमम् । सूर्यकोटिप्रतीकाशं

ऋषिवृन्दं विचिन्तये । आसनम् । ऋग्यजुः सामवेदानां स्वरूपेभ्यो नमो नमः । पुराण-पुरुषेभ्यो हि देवर्षिभ्यो नमो नमः ॥ पाद्यम् । गन्धपुष्पाक्षतैर्युक्तं पाद्यं गृह्णन्तु भो द्विजाः । प्रसादं कुरुते प्रीत्या तुष्टाः सन्तु सदा मम ॥ अर्घ्यम् । नमस्ते शुक्लपक्षाभ्यामर्चिता ऋषिसत्तमाः । दहन्तु पापं मे सर्वं गृह्णन्त्वर्घ्यं नमो नमः ॥ आचमनम् ॥ लोकानां तुष्टिकर्तारो यूयं सर्वे तपोधनाः । नमो वो धर्मविज्ञेभ्यो महर्षिभ्यो नमो नमः । पञ्चामृतम् ॥ पयो दधि घृतं चैव शर्करामधुसंयुतम् । पंचामृतेन स्नपनं करिष्ये ऋषिसत्तमाः । स्नानम् । मंदाकिन्याः समानीतं यमुना - गौतमी - जलम् । कृष्णा च नर्मदा तापी ताभ्यः स्नानार्थमर्पितम् ॥ वस्त्रम् ॥ सर्वे नित्यं तपोनिष्ठा ब्रह्मज्ञाः सत्यवादिनः । वस्त्राणि प्रतिगृह्णन्तु मुक्तिदाः सन्तु मे सदा ॥ यज्ञोपवीतम् । नाना मन्त्रैः समुद्भूतं त्रिवृत्तं ब्रह्मसूत्रकम् ॥ प्रत्येकं च प्रयच्छामि ऋषयः प्रतिगृह्यताम् । गन्धम् ॥ कुंकुमा-गरुकर्पूरसुगन्धैर्मिश्रितं शुभम् । गन्धाढ्यचन्दनं दिव्यं गृह्णन्तु ऋषिसत्तमाः ॥ अक्षताः ।

शुभ्राश्चताश्च संपूर्णाः प्रत्नाल्य च नियोजिताः ॥ शोभार्थे च मया दत्ताः गृह्णन्तां ऋषिसत्तमाः ॥

पुष्पाणि । मालती चंपकादानि नाना पुष्पाणि ये द्विजाः ॥ मया हृतानि पूजार्थं गृह्णन्तु मुनिपुङ्गवाः ॥

CamScanner

पुष्पाणि । मालती चंपकादीनि नाना पुष्पाणि वै द्विजाः ॥ मया हृतानि पूजार्थं गृह्णन्तु मुनिपुङ्गवाः ॥ धूपम् । वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यः सुमनोहरः । आघ्रेयः सर्वदेवानां घृपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ दीपम् । आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया । गृह्णन्तु ऋषयः सर्वे दीपोऽयं तिमिरापहः ॥ नैवेद्यम् । नानापक्वान्नसंयुक्तं रसैः षड्भिः समन्वितम् । गृह्णन्तु ऋषयः सर्वे नैवेद्यं सुमनोहरम् ॥ नैवेद्यान्ते जलम् । उत्तरापोशनं हस्त - प्रक्षालनं करोद्वर्तनं च । ॐ सप्तर्षिभ्यो नमः इति मन्त्रेण दद्यात् ॥ फलम् ॥ नमो वेदविदां श्रेष्ठा ऋषयः सूर्य्यसन्निभाः ॥ गृह्णन्त्विदं फलं तुष्टा मया दत्तं हि भक्तितः ॥ पूगीफलं तांबूलं च । ॐ सप्तऋषिभ्यो नमः इति मन्त्रेण समर्पयेत् ॥ दक्षिणाम् । हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अनन्त पुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ प्रदक्षिणा । यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । तानि तानि विनश्यन्तु प्रदक्षिणपदे पदे ॥ नमस्कारः । नमोऽस्तु ऋषिवृन्देभ्यो देवर्षिभ्यो नमो नमः । सर्वपापहरेभ्यो हि वेदविद्भ्यो नमो नमः ॥ प्रार्थना ॥ एते सप्तर्षयः सर्वे भक्त्या संपूजिता मया । सर्वपापं व्यपोहन्तु-

ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम्। वायनम्। (पूर्णपात्रम्) वायनं फलसंयुक्तं सघृतं दक्षिणान्वितम्। द्विजवार्याय दास्यामि व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ ऋषयः प्रतिगृह्णन्तु ज्योतिरूपास्तपोधनाः। उभयोस्तारकाः सन्तु वायनस्य प्रदानतः ॥ विसर्जनम्। न्यूनातिरिक्तकर्माणि मया यानि कृतानि च। क्षमध्वं तानि सर्वाणि यूयं सर्वे तपोधनाः। एवं विधिवत् संपूज्य यथाशक्ति ब्राह्मणान् भक्ष्यभोज्यदक्षिणादिभिः पूजयित्वा कथां श्रुत्वा स्वयमपि हविष्यान्नं भुक्त्वा समापयेत् ॥

॥ इति ऋषिपञ्चमी-पूजाविधिः समाप्तः ॥

—:*:—

युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि सुबहूनि च । साम्प्रतं मेऽन्यदाचक्ष्व व्रतं पाप-
प्रणाशनम् ॥ १ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ यथाऽन्यदपि राजेन्द्र ! पञ्चमी ऋषि-संज्ञिता । कथयिष्यामि-
यत्कृत्वा नारी पापात्प्रमुच्यते ॥ २ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशी पंचमी कृष्ण कथञ्च ऋषि-
संज्ञिता ॥ पातकान्मुच्यते कस्मान्नारी यदुकुलोद्भव ॥ ३ ॥ पापानि च बहून्यत्र विद्यन्ते किल
केशव ॥ कः पापो नश्यति कृष्ण व्रतानेन हि तद् वद ॥ ४ ॥ श्रीकृष्ण उवाच । अज्ञानात् ज्ञानतो

भेमिपारण्य क्षेत्रमा बस्ता न्याहाँका अट्ठासी हजार ऋषिहरूलाई सम्बोधन गर्दै सूतजीले भन्नुभयो—हे ऋषीश्वर हो ! कुनै समयमा युधिष्ठिरले धार्मिक कथाहरू सुन्न खोज्दा उहाँलाई श्रीकृष्णले बताउनुभएको भनी मलाई व्यासले सुनाउनु भएको कथा कहन्छु, सुन्नुहोस्— युधिष्ठिरले भन्नुभयो—हे द्यौताका पनि द्यौताका अधिपति ! व्रतवारेका धेरै नै कथाहरू सुनिसकें । तैपनि फेरि यतिखेर पाप नाश गर्ने व्रतकथा मलाई अझै सुनाइदिनुहोस् ॥१॥ भन्दा श्रीकृष्णले भन्नुभयो—हे राजेन्द्र ! अब म अर्को पनि कथा भन्दछु—ऋषि नाम हुने पञ्चमी छ, जुन ऋषिपञ्चमीको व्रत गर्नाले नारी पापबाट छुट्तछे ॥२॥ फेरि युधिष्ठिरले भन्नुभयो—हे कृष्ण ! त्यो कस्तो पञ्चमी हो ? कसरी त्यसको नाम ऋषिपञ्चमी भयो ? यदुकुलमा पैदा हुनुभएका हे भगवान् ! त्यसका व्रत गर्नाले नारी कुन पापबाट छुट्तछे ॥३॥ हे केशव ! पाप पनि त यस संसारमा धेरै नै छन् ? हे कृष्ण, त्यस व्रतले कुन पाप छुट्छ ? ॥ ४ ॥ तब श्रीकृष्णले भन्नुभय—जो नारी रजोवती भएर

वाऽपि नारी जाता रजस्वला ॥ दुष्टा स्पृशति भाण्डानि गृहकर्म्माणि संस्थिता ॥ ५ ॥ प्राप्नोति सा महापापं सर्वनारी रजस्वला ॥ शृणुष्व कारणं यस्मात् वर्जजीया रजस्वला ॥ ६ ॥ प्रोत्सार्या गृहतश्चाऽपि चातुर्वर्ण्येन भारत ॥ ७ ॥ ब्रह्महत्या पुरा शक्रो वृत्रं हत्वा स प्राप्तवान् ॥ तया वै राजशार्दूल ! व्रीडितो वृत्रसूदनः ॥ ८ ॥ ब्रह्माणं समुपागच्छदात्मनश्शुद्धिकारणात् ॥ शुद्धिं शक्रस्य राजेन्द्र ! प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ९ ॥ विभज्य ब्रह्महत्यां तु चतुर्धा तु चतुर्मुखः ॥ प्राक्षिपद्राजशार्दूल ! चतुस्स्थानेषु वै तदा ॥ १० ॥ वह्नेः प्रथमजातासु ज्वालासु च नदीषु च ॥ पर्वतेषु

नियमपूर्वक दुःखले रहँदा नजानेर अथवा जानी जानी घरका काममा रत रहेर भाँडाकुँडा छुन्छे भने ॥ ५॥ त्यो रजोवती नारीले सारा महापाप पाउँछे, अर्थात् उसलाई सबै ठूला पाप लाग्छ । जुन कारणले रजस्वला नारी त्यागिने हो त्यो कारण सुन ॥६॥ हे महाराज ! चारै वर्णले घरबाट पनि अलग्गै रहनु योग्य छ ॥ ७ ॥ उहिले कुनै समयमा इन्द्रले वृत्रासुरलाई मारेर ब्रह्महत्या पाएका थिए, याना उनलाई ब्रह्महत्याको पापले पिरेको थियो, हे राजसिंह, त्यसै हत्याले लजाएका वृत्रासुर मारा इन्द्र ॥८॥ आपनू शुद्धिका लागि ब्रह्माभाठौं गए ॥ हे राजेन्द्र ! दिलैदेखि खुशी भएर इन्द्रको शुद्धिका लागि ॥९॥ चतुर्मुख ब्रह्माले पनि ब्रह्महत्यालाई चार किसिमको भाग लाएर हे राजशार्दूल ! त्यसै बेला नै चार स्थानमा फ्याँकिदिए ॥ १० ॥ अग्नि ज्वालाहरू र नदीहरूमा पर्वतहरूमा ॥

च राजेन्द्र नारी रजसि पार्थिव ॥ ११ ॥ अतो रजस्वला नारी प्रोत्सार्या च

चतुर्मुख ब्रह्माले पनि ब्रह्महत्याबाट चार किसिमको भाग लाएर हे राजशार्दूल ! त्यसै बेला न चार स्थानमा

च राजन्द्र नारी रजसि पार्थिव ॥ ११ ॥ अतो रजस्वला नारी प्रात्साय्या च प्रयत्नतः ॥ चाण्डा-
श्शासनात्पार्थ चातुर्वर्ण्येन सर्वदा ॥ १२ ॥ प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥ तृतीये
रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥ १३ ॥ अज्ञानाद् ज्ञानतो वाऽपि जातसंसर्गपातकम् ॥
तत्पापसंक्षयार्थं हि कार्येयं ऋषिपंचमी ॥ १४ ॥ सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट् शूद्रस्त्रीभिः कार्या विशेषतः ॥ १५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अथान्यदपि
राजेन्द्र प्रवक्ष्यामि कथानकम् । पुरा कृतयुगे राजन् ! विदर्भायां बभूव ह ॥ १६ ॥ श्येनजि-

---

तब नारीको मासिक रजतमा ॥ ११ ॥ यसैकारण हे राजन् ! ब्रह्माको आज्ञाले चारै वर्णले सधैं पटकैपिच्छे रजोवती
नारीलाई सावधानीसाथ पर पन्साउनुपर्छ ॥ १२ ॥ रजोवती हुँदा पहिलो दिनमा चाण्डाली, दोस्रो दिनमा ब्रह्मघातिनी,
तेस्रो दिनमा धोबिनी कहिन्छे र चौथो दिन शुद्ध हुन्छे ॥ १३ ॥ त्यस तीन दिनमा जानेर होस् या नजानेर छातछुत-
बाट भएको पाप लाग्छ नै ! त्यसै पापको नाशका लागि यो ऋषिपञ्चमी व्रत गर्नुपर्छ ॥ १४ ॥ सारा पाप सबाप
पार्ने, सम्पूर्ण उपद्रो नाश्ने यो ऋषिपञ्चमी व्रत,—ब्रह्मण क्षत्रिय-वैश्य शूद्रजातिका स्त्रीहरूले विशेषरूपले गर्नुपर्छ ॥१५॥
फेरि श्रीकृष्णले भन्नुभयो—हे राजेन्द्र ! अब यस विषयमा अर्को पनि कथानक भन्दछु—हे राजन्, उहिले सत्ययुगमा विदर्भ
देशमा चारै वर्णलाई राम्रोसित पालना गर्ने श्येनजित नामका राजर्षि थिए । तिनका देशमा त्यतिखेर वेद-वेदांगमा पारंगत

न्नाम राजर्षिर्चातुर्वर्णानुपालकः । तस्य देशे वसद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ १७ ॥ सुमित्रो नाम राजेन्द्र सर्वभूतहिते रतः । कृषिवृत्त्या वमासीनः कुटुम्बपरिपालकः ॥ १८ ॥ तस्य भार्य्या सुसाध्वी च पतिशुश्रूषणे रता । जयश्री नाम विख्याता बहुभृत्युसुहृज्जना ॥ १९ ॥ क्षेत्रादिषु रता साध्वी व्याकुलीकृतमानसा । एकदा स्वात्मनः प्राप्तमृतुकालं व्यलोकयत् ॥ २० ॥ रजस्वलाऽपि सा राजन् ! गृहकर्म चकार ह ॥ भाण्डानि साऽस्पृशद्राजन् ! ऋतौ प्राप्तेऽपि भामिनी ॥ २१ ॥ कालेन बहुना साध्वी पञ्चत्वमगमत्तदा । तस्य भर्ताऽपि विप्रोऽसौ कालधर्ममपेयिवान् ॥ २२ ॥

भएका कुनै बाहुन बस्तथे ॥१६-१७॥ हे राजेन्द्र ! उनको नाम सुमित्र थियो, उनी समस्त प्राणीको भलाइमा रत रहन्थे । उनी कृषिवृत्ति अर्थात् खेतीको कामले जहान बच्चालाई भरण-पोषण गरेर रहने गर्थे ॥१८॥ पतिको सेवामा लागिपरेकी, धेरै नोकर-चाकर मित्रजन भएकी उनकी पतिव्रता पत्नी 'जयश्री' नामले प्रसिद्ध थिइन् ॥१९॥ सीधीसाधी उनी चटारिएको मनवाली भएर खेतीपातीका काममा नै लागिरहन्थिन्, यस्तै चटारोमा एक दिन उनले आफू नछुने भएको देखिन् ॥२०॥ हे राजन ! परसरेकी पनि उनले त्यस वेला घरको काम गर्दी भइन् । हे राजन ! नछुने भएको वेलामा पनि ती सती स्त्रीले घरका भाँडाकुँडा छातछुत गरिन् ॥२१॥ तब धेरै समयपछि ती पतिव्रता मरिन् । उनका पति ती ब्राह्मण पनि कालको

॥ एवं तौ दम्पती राजन ! स्वकर्मवशगौ तदा ॥ भार्या तस्य जयश्रीः सा साचात्सम्पर्कदोषतः ॥२३॥

रजस्वला तदा ॥ भार्या तस्य जयश्रीः सा सान्नात्सम्पर्कदोषतः ॥२३॥
शुनीयोनिमनुप्राप्ता सुमित्रोऽपि नरेश्वर ॥ तस्यास्सम्पर्कदोषेण बलीवर्दो बभूव सः ॥ २४ ॥
तद्दोषेण महाराज दुर्गतिं तौ गतौ तदा ॥ सुमित्रस्य च पुत्रोऽभूत्पितृशुश्रूषणे रतः ॥ २५ ॥ सुमति-
र्नाम धर्मज्ञो देवताऽतिथिपूजकः ॥ तस्य तौ पितरौ पार्थ ऋतुसंपर्कदोषतः ॥ २६ ॥ तिर्यग्योनिमनु
प्राप्तावुभौ जातिस्मरौ नृप ॥ उच्छिष्टभोजिनी साऽभूत्स्मरन्तौ पूर्वपातकम् ॥२७॥ सुमित्रोऽपि पिता
तस्य बलीवर्दो बभूव ह । अथ क्षयाहे सम्प्राप्ते पितृशुश्रूषणे रतः ॥ २८ ॥ भार्यां चन्द्रावतीं प्राह

ती ब्राह्मणकी जयश्री नामकी ती पत्नीले जानी-जानी गरेका छुवाछुतका दोषले ॥२३॥ आपनै घरमा कुकुनीको जन्म पाइन्, हे नरेश्वर ! युधिष्ठिर ! ती सुमित्र ब्राह्मण पनि जयश्री छुवाछुतको दोषले गर्दा उहीं गोरु हुँदा भय ॥२४॥ हे महाराज ! रजस्वला हुँदा गरेका लाटलुटका दोषले त्यसरी ती दुवै पति-पत्नी दुर्गतिमा प्राप्त भए । सुमित्रको छोरो भने बाबु आमाको सेवामा रत ॥ २५ ॥ देवता र अतिथिहरूको पूजा सेवा गर्ने, धर्म जान्ने सुमति नामका थिए । हे राजन् त्यसका ती दुवै मात-पिता नछुने भएका बेलामा गरेका छुवाछुतका दोषले ॥२६॥ पशुको जन्म पाए पनि दुवैलाइ जातिस्मरण अर्थात् पूर्वजन्ममा हामी यस्ता थियौं भन्ने संझना थियो । पूर्वजन्मको पाप संजिने त्यो कुकुनी पनि जूठो खाएर रहने भई ॥२७॥ त्यो सुमतिको बाबु सुमित्र पनि जोत्ने गोरु भएको थियो । यस्तै प्रकारले रहँदा बस्ता बाबुको श्राद्धको दिन आएपछि बाबुको सेवामा रत रहने ॥ २८ ॥ श्रद्धालु सुमतिले आपनी पत्नी चन्द्रावतीलाई भन्यो—हे राम्रो मुस्कुराइवाल सुन्दरी !

चीज बनाऊ । पति सुमतिको आज्ञाले चन्द्रावतीले पनि भनसुतासिक तरह-तरहका खानेकुरा तैयार गरिन् ॥३०॥ चन्द्रा
कामपा अलमलिएको वेलामा उनका खीरक भाँडामा सर्पले विष उकेलिदियो, त्यो देखेर खीर खाने ब्राह्मण मर्लान् भनी
डराएकी त्यस कुकुनीले भोजन राखेका भाँडाहरू छोइदी । ३१॥ ब्राह्मण-पत्नी चन्द्रावतीले त्यो छोएको देखेर उस कुकुनी-
लाई अगुरुवाले हिर्काइन् र फेरि उहाँ हजार-हजार अर्कै भोजन तयारी पारी श्राद्ध गरेर ब्राह्मणहरूलाई खुवाइन्
॥ ३२ ॥ तब सबैले खाइसकेपछि रिसले गर्दा बाहिर वैलामा रहेकी कुकुनीजाई चन्द्रावतीले छुवासम्म

नाथाऽहं न दत्तं भोजनं तु मे ॥ ग्रासादिकञ्च न लभेते क्षुधा मां बाधते बलात् ॥३५॥ अन्यस्मिन्दिवसे
पुत्रो मम लेह्यं ददात्यसौ । अद्य मह्यं किमप्येष उच्छिष्टमपि नो ददौ ॥ ३६ ॥ पायसाऽन्ने पपाताद्य
गरलं सर्पसंभवम् । मया विचिन्त्य मनसा मरिष्यन्ति द्विजोत्तमाः ॥ ३७ ॥ संस्पृष्टं पायसं गोपा-
द्वृद्ध्वाऽहं ताडिता भृशम् ॥ दुःखितं तेन गात्रम्मे कटिर्भग्ना करोमि किम् ॥ ३८ ॥ वलीवर्द
उवाच ॥ ततः प्राह स वै भर्ता भद्रे ! तत्पापशमात् । किं करोमि ह्यशक्तस्तु भारवाहत्वमागतः
॥ ३९ ॥ अद्याहमात्मजक्षेत्रे वाहितस्सकलं दिनम् । मारितश्चात्मजेनाऽहं क्षुधं बद्ध्वा
बुभुक्षितः ॥ ४० ॥ दम्पतीभ्यां हि पितरौ पीडितौ पापकर्मणा । वृथा श्राद्धं कृतं तेन जातात्र

दिइएन । पूरा एक गाँस पनि पाइएन, मलाई भोकले असाध्यै काउँ-काउँ पारेको छ ॥ ३५ ॥ अरू दिन त
यो छोरो मलाई टपरी पतरी चट्नसम्म दिन्थ्यो, आज त उसले मलाई अझिकति जूठोसम्म पनि दिएन ॥ ३६ ॥
आज खीरको भाँडामा सर्पको विष परेको थियो, खान बोलाइएका विद्वान् ब्राह्मणहरू त्यो खीर खाएर मर्लान्
भन्ने मनले सोचेर वैले खीर छोइदिएँ, त्यसै रिसले बुहारीले मलाई वेसरी हिर्काई । त्यसै पिटाइले मेरो जीउ दुखेको छ,
कमर पनि भाँचियो, के गरूँ ! ॥ ३७-३८ ॥ गोरुले भन्यो—तब त्यो लोग्ने गोरुले भन्यो—हे कल्याणि,
त्यो सब पापको बदुलाइले भएको हो, के गरूँ, म पनि अशक्त छु, भारी बोक्ने गर्दछु ॥ ३९ ॥
आज वैले दिनभर छोराको खेतमा जोतिनुपऱ्यो । भोको मलाई छोराले मोहलाले मुख बाँधेर पिट्यो पनि ॥४०॥ दुवै पति

मम कष्टता ॥ ४१ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ तयोस्संवदतोरेवं मातापित्रोश्च भारत ! श्रुत्वा पुत्रस्तदा
वाक्यं यदुक्तं च तदोभयोः ॥ ४२ ॥ ततो रजन्यां तत्काले ददौ तस्यैव भोजनम् ॥ पितरौ तौ
विदित्वा तु दत्तवान्सुमतिस्तदा ॥ ४३ ॥ तदाऽसौ दुःखितः पुत्रो ज्ञात्वाऽवस्थां तदा तयोः ।
मातापित्रोस्तु राजेन्द्र ! तदाऽसौ प्रस्थितो वनम् ॥ ४४ ॥ ज्ञातुमिच्छामि कष्टञ्च मातापित्रोस्तु
भारत । तत्र गत्वा ज्ञानवृद्धान् ऋषीन् सप्त वनाश्रितान् ॥ ४५ ॥ प्रणिपत्याऽब्रवीद्वाक्यं हितञ्चैव
तदा तयोः । सुमतिरुवाच । कथयध्वं ऋषे तर्वं प्रश्नमेतं समाहिताः ॥ ४६ ॥ केन कर्मविपाकेन

पत्नीले पापकर्मले बाबु-आमालाई पीड़ा दिए । त्यसले श्राद्ध गरेको पनि बेकार छ, आज मलाई कष्ट भैरहेको छ ॥४१॥फेरि श्रीकृष्णले भन्नुभयो—हे राजन् ! यस्ता प्रकारले त्यस वेला परस्परमा कुरा गर्नै ती दुइ आमा-बाबुले जो कुरो भनियो त्यो सब छोराले सुने र ॥४२॥ तब सुमतिले ती दुवैलाई आमा-बाबु पो रहेछन् भन्ने जानेर अनि त तुरुन्तै रात्रिमै भोजन तयार पारेर ती दुवैलाई खान दिए ॥४३॥ र तब ती दुइ आमा बाबुको त्यस्तो अवस्थालाई जानेर दुःखी भएको छोरो त्यो सुमति हे राजेन्द्र ! उत्ति नै खेरि कुन पापले कष्ट भयो ! जान्न चाहन्छु भनी वनतिर प्रस्थान गऱ्यो । वनमा गएर ज्ञानले बूढ़ा भएका अर्थात् असाध्यै जन्ने वनवासी सातोटा ऋषिलाई ॥ ४४-४५॥ साष्टाङ्ग दण्डवत् प्रणाम गरेर तब ती दुइ आमा-बाबुको कल्याणका लागि कुरो बोले । सुमतिले भने—हे शान्त चित्त भएका ऋषीश्वरहो ! यो प्रश्नको उत्तर कहिबक्सियोस्

तव माता पुरा विप्र स्वगृहे बालभावतः ॥ प्राप्तं ऋतुं विदित्वा तु सम्पर्कमकरोद्द्विज ॥ ४८ ॥
तेन कर्मविपाकेन शुनीयोनिमुपागता । पिताऽस्य स्पर्शदोषेण वलीवर्दो वभूव ह ॥ ४९ ॥
एतयोर्मुक्तिकामार्थं कुरु त्वं ऋषिपञ्चमी ॥ भार्यया सह विप्रेन्द्र ऋषीन् संपूज्य यत्नतः
॥ ५० ॥ आचरस्व व्रतं तत्र सप्तवर्षं द्विजोत्तम । अन्ते चोद्यापनं कुर्याद्विभवशाठ्यविवर्जितः
॥ ५१ ॥ शाकाहारस्तु कर्तव्यः श्यामकाहार एव वा ॥ नीवारैर्वापि कर्तव्यं कृष्टपच्यैन भक्षयेत्
॥ ५२ ॥ प्राप्य भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षेऽथ पंचमी । तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले

बाट कसरा मुक्त हुन्छन् ? ॥ ४७ ॥ तब ऋषिहरूले भने—हे ब्राह्मण ! पहिलो जन्ममा तिम्री आमाले नछुने भएको जानी-जानीकन पनि मूर्खताले अप्नू घरमा हे ब्राह्मणजी ! छातछुत गर्दी भइन् ॥४८॥ त्यसै पापका फलले यस जन्ममा कुकुनीको जन्म पाएकी हुन् । तिम्रा बाबुचाहिँ रजस्वलालाई छोएका दोषले गोरु हुँदा भए ॥४९॥ यी दुवैको मुक्तिका लागि तिमी ऋषिपञ्चमीको व्रत गर । त्यस दिन हे श्रेष्ठ ब्राह्मण ! पत्नीका साथै मिहिनेतसाथ ऋषिहरूबाई पूजा गरेर ॥५०॥ हे उत्तम ब्राह्मण ! त्यस ऋषिपञ्चमीमा सात वर्ष व्रत गर्ने गर र आखिरमा कञ्जूस्याइँ नगरीकन उद्यापन गर्नू ॥५१॥ त्यस दिन एकसुइरे सागको मात्रै भोजन गर्नुपर्छ, अथवा सामाका चामलको भोजन गर्नू अथवा आफै उम्रेका जंगली धानको चामल तिन्नीको भोजन गर्नुपर्छ, कुनै हालतमा पनि खनजोत गरी रोपी उमारी फलाइएको अन्न नखानू ॥५२॥ भाद्रपदीनाको शुक्लपक्षको पञ्चमी तिथि प्राप्त भएपछि त्यस पञ्चमीमा मध्याह्न समयमा नदी या तलाउ पोखरी आदिमा सफा पानीमा

॥ ५३ ॥ कृत्वाऽपामार्गवृक्षेण दन्तधावनमादितः ॥ आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च ।
ब्रह्मप्रज्ञां च मेधाञ्च त्वन्नो देहि वनस्पते ॥५४॥ संप्रार्थ्याऽनेन मंत्रेण कुर्याद्वै दन्तधावनम् ॥ मुख-
वा० दुर्गन्धिनाशाय रदनानां विशुद्धये ॥ छीवनाय च गात्राणां कुर्वेऽहं दन्तधावनम् ॥ ५५ ॥ अनेन ऋ.क०
१०६ दन्तान्संशोध्य स्नायात् सृत्स्नानपूर्वकम् । तिलामलककल्केन केशान् संशोध्य यत्नतः ॥ ५६ ॥
परिधाय नवे शुद्धे वाससी सुसमाहितः ॥ पूजयेत्त्व ऋषीन्दिव्यानरुन्धत्या समन्वितान् ॥ ५७ ॥
कश्यपोऽत्रिर्भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः ॥ जमदग्निर्वशिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥ ५८ ॥
मन्त्रेणाऽनेन सप्तर्षीन्पूजयेत्सुसमाहितः । व्रतेन ऋषिपत्न्याः कृतेनैव द्विजोत्तम ॥ ५९ ॥ ऋतु-

---

पुगेर ॥५३॥ पहिले अपामार्गका डाँठले दतिवन गर्दा बल कीर्ति आयु तेज धन सन्तान वस्तु र प्रज्ञ बुद्धि तिमी हाम्रो-लाई यौ हे वनस्पते !' ॥५४॥ यस मन्त्रले दतिवनको प्रार्थना गरेर अनि दतिवन गर्नू । दाँत भाभ्दा-बेसरी दाँत माझेर मुख-दुर्गन्ध नाशन । खकार पर्याँकन देहैको म गर्छू तन्तधावन ॥' ॥ ५५ ॥ यो मन्त्र पढ्दै दाँत माझेर पहिले माटो मोली न्वाहुन अनि तिल र अमलाको पिनाले सुवसित केश न्वाहेर ॥ ५६ ॥ नयाँ शुद्ध दुइ वस्त्र कम्मरमुनि र कम्मरमाथि पहिरेर बडो सावधानीपूर्वक अरुन्धतीले सहित भएका दिव्य सात ऋषिहरूलाई पूजा गरे ॥५७॥ 'काश्यप-अत्रि भरद्वाज-विश्वा-मित्र र गौतम । जमदग्नि वसिष्ठै र पतिव्रता अरुन्धती' ॥ ५८ ॥ यसै नामयन्त्रले साधानीसाथ सप्तर्षिहरूलाई पूजा गर्नू ।

ऋषिभाषितम् । गृहमेत्य व्रतं चक्रे सभार्यः श्रद्धयाऽन्वितः ॥ ६१ ॥ व्रतन्तु ऋषिपंचम्याः सर्व-
पापप्रणाशनम् । कृत्वा सर्वं यथोक्तं तु माता-पित्रोः फलं ददौ ॥ ६२ ॥ व्रतपुण्यप्रभावेण माता
तस्य स्वयोनितः । मुक्ता नृपतिशार्दूल विमानवरसंस्थिता ॥ ६३ ॥ दिव्याम्बरधरा भूत्वा गता
स्वर्गञ्च भारत । पिताऽपि सो मृतोऽगच्छत्सुमतेः पशुयोनितः ॥ ६४ ॥ स्वर्गम्प्राप्तो महाराज
व्रतस्याऽस्य प्रभावतः । तस्य यज्जायते पुण्यं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ॥ ६५ ॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्व-

---

दैन ॥६०॥ ऋषिहरूले सुमतिलाई गरेको उपदेश सुनाएर फेरि श्रीकृष्णले भन्नुभयो--ऋषिहरूले भनेको पवित्र त्यो कुरो सुनेपछि सुमतिले घर गएर श्रद्धालु भई आफ्नी पत्नीका साथै त्यो व्रत गरे ॥६१॥ त्यसरी समस्त पाप सखाप पार्ने ऋषि पञ्चमीको व्रत गरेर कहेमुताबिक त्यसको सबै फल आमा-बाबुलाई दिँदा भए ॥ ६२ ॥ त्यस व्रतका पुण्यका प्रभावले ती सुमतिकी आमा कुकुनीको जुनोबाट छुटेर हे नृपश्रेष्ठ ! वेस विमानमा बसेकी ॥६३॥ राम्रा लुगा लाएकी भएर हे महाराज स्वर्ग जाँदी भइन् । त्यसै गरी सुमतिका ती बाबु पनि मरेपछि पशुजन्मबाट पार पाएर स्वर्गै गए ॥६४॥ हे महाराज ! त्यसै व्रतका प्रभावले ती दुवै दम्पतीलाई स्वर्ग मिल्यो । हे उत्तम राजा ? अझै त्यस व्रतको प्रभावले जो पुण्य प्राप्त हुन्छ, त्यो सुन्नुहोस् ॥६५॥ सम्पूर्ण व्रतहरूमा जो पुण्य छ, सारा तीर्थहरूमा जो फल छ, समस्त दान दिँदा जो धर्म मिल्छ त्यो सबै

तीर्थेषु यत्फलम् । सर्वदानेषु दत्तेषु तदेतद्व्रतपारणात् ॥ ६६ ॥ कुरुते या व्रतन्नारी सा भवेत्सुखभागिनी ॥ रूपलावण्ययुक्ता च पुत्रपौत्रादिसंयुता ॥ ६७ ॥ इहलोके सदैव स्यात्यात्परत्रे च परां गतिम् । एतत्ते कथितं राजन् व्रतानामुत्तमम् व्रतम् ॥ ६८ ॥ सर्वसम्पत्प्रदञ्चैव नारीणाम्पाप- नाशनम् । धनं यशश्च स्वर्गञ्च पुत्रानपि युधिष्ठिर ॥ ६९ ॥ पठतां शृण्वताम्वाऽपि सर्वपाप- प्रणाशमम् ॥ ७० ॥

॥ इतिश्री भविष्योत्तरपुराणे ऋषिपञ्चमी-व्रतकथा भाषाटीका समाप्ता ॥

फल ५सै ऋषिपञ्चमीको व्रत पार लाउनाले पाइन्छ ॥६६॥ जो नारी यो व्रत गर्ने गर्छे त्यो नारी सुख भोग्नेवाली हुन्छे । रूप र सुन्दरताले युक्त हुन्छे, छोरा-छोरी-नातिनातिनाले भरिपूर्ण भएकी हुन्छे र ॥६७॥ यस लोकमा सुख भोगेर परलोकमा पनि उत्तम गति भोग गर्छे । हे राजन् ! युधिष्ठिर ! व्रतहरूमध्ये अति उत्तम यो व्रत बताएँ ॥६८॥ हे युधिष्ठिर यो व्रत धन कीर्ति स्वर्ग सन्तान समेत सब प्रकारको सम्पत्ति दिने, नारीहरूको पाप नाश पार्नेवाला हो र ॥ ६९ ॥ पढ्ने सुन्नेहरूको पनि सबै पाप नाश गर्नेवाला हो ॥७०॥ भनी श्रीकृष्णले युधिष्ठिर महाराजलाई बताउनुभएको, व्यासले भृत- लाई कहनुभएको, भृतले शौनकादि ऋषिहरूलाई सुनाउनुभएको सोही कथा हे श्रोता महानुभावहो । मैले बुद्धि-अनुसार यहाँ रच्नाई सुनाएँ । भन्नुहोस्—"श्रीकृष्ण भगवान्को जय, अरुन्धती-सहित कश्यप आदि सप्तर्षिहरूको जय"